

Kamil Pietrasik*

KRISTA A. GOFF, *NESTED NATIONALISM: MAKING AND UNMAKING NATIONS IN THE SOVIET CAUCASUS*, CORNELL UNIVERSITY PRESS, ITHACA-LONDON 2020, 320 SS.

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) to było imperium, które dążyło do dominacji na świecie i razem ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki (USA) rywalizowało o miano supermocarstwa. ZSRR musiał zmierzyć się z wieloma problemami, które wyklarowały się na jego terytorium. Najczęściej były to problemy narodowościowe, które sprawiły, iż na danym obszarze występowały animozje między etnicznymi Rosjanami a ludnością autochtoniczną. Pojawiały się jednak również konflikty religijne, polityczne i społeczne.

Moim zdaniem takim obszarem radzieckim, na którym widoczne były konflikty na wyżej wspomnianych płaszczyznach, jest region Kaukazu. Kaukazowi poświęcono wiele publikacji anglojęzycznych oraz polskojęzycznych, lecz jeszcze żadna nie skupiła się na kazusie mniejszości narodowych mieszkających na Kaukazie, przy jednoczesnym uwzględnieniu ich problemów natury politycznej, społecznej i religijnej. Jednak ten fakt można uznać za przeszłość, bowiem w roku 2020 ukazała się publikacja, która porusza aspekty religijne i społeczne mniejszości narodowych zamieszkujących radziecki Kaukaz. *Nested Nationalism Making and Unmaking Nations in the Soviet Caucasus*, poddana niniejszej recenzji publikacja, to pozycja, która została ukierunkowana na zobrazowanie ówczesnych uwarunkowań mniejszości na Kaukazie w okresie istnienia ZSRR, przy jednoczesnym przybliżeniu ich historii. W tym miejscu należy dodać, iż tytuł może sugerować, że praca została poświęcona mniejszościom narodowym zamieszkałym cały Kaukaz w czasach radzieckich. Autorka pracy, Krista A. Goff, skupiła się jednak na jednej republice radzieckiej, którą była Azerbejdżańska Socjalistyczna Republika Radziecka (Azerbejdżańska SRR).

* Towarzystwo Azji i Pacyfiku, e-mail: kamilpietrasik@interia.pl, ORCID: 0000-0002-8579-0659.

Swoje rozważania K.A. Goff ujęła w 5 rozdziałach. W *Introduction* odwołała się do pewnego listu, który został wysłany w roku 1962 przez anonimowych nadawców z północno-zachodniego krańca ASRR. Napisali oni list do Pierwszego Sekretarza Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego i premiera ZSRR Nikity Chruszczowa, w którym to zaznaczyli, iż jako gruzińscy Ingilojcy byli dyskryminowani w tej republice i z tego względu prosili Chruszczowa, aby zapewnił ochronę dla ich mniejszości. Ten fragment nie został przywołany przypadkowo, bowiem w Związku Radzieckim istniało wiele narodowości, które były dyskryminowane z powodu swojego pochodzenia, zaś najważniejsze funkcje w danej republice związkowej czy autonomicznej mogli piastować głównie etniczni Rosjanie. Jako znawca problematyki czeczeńskiej mogę przywołać kasus Czeczenów i Inguszy, którzy w latach 60. i do końca istnienia ZSRR nie mogli obejmować najważniejszych funkcji w Czeczeno-Inguskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republice Radzieckiej (wyjątek stanowił Doku Zawgajew, prorożek Czeczen, który objął stanowisko przywódcy partyjnego w republice)¹. Ten list z Azerbejdżańskiej SRR został przytoczony nieprzypadkowo, bowiem w tej republice istniała różnorodność mieszkających tam społeczności i było to miejsce wielu konfliktów etnicznych, które pojawiły się w okresie przechodzenia do niepodległości pod koniec lat 80. i na początku lat 90. (s. 2).

W pierwszym rozdziale, zatytułowanym *Making Minorities and National Hierarchies*, opisano, jak wyglądały losy mniejszości narodowych w Azerbejdżańskiej SRR od początku istnienia ZSRR do połowy lat 40., kiedy to dochodziło do masowych wywózek grup mniejszościowych, szczególnie zamieszkałych Kaukaz, na Syberię i stopy dzisiejszego Kazachstanu, Kirgistanu i innych republik środkowoazjatyckich. Jako istotne źródło przytoczono desperackie komunikaty, będące odzwierciedleniem tragicznych okoliczności represjonowania ludzi w całym ZSRR. Sporo uwagi poświęcono Tałyszom, czyli narodowi irańskiemu zamieszkałemu wówczas w Azerbejdżańskiej SRR oraz na pograniczu irańsko-azerbejdżańskim. Zauważano, iż wraz z pogarszaniem się relacji Moskwy i Ankary, mniejszości narodowe, szczególnie te, które wywodzą się z ludów tureckich (Azerowie, Bałkarzy, Baszkirzy, Czuwasze czy Karaczaje), były narażone na różne represje i dyskryminację ze względu na swoje pochodzenie nierosyjskie, inny język oraz inne wyznanie niż prawosławie. Ich obecność na obszarach Kaukazu, gdzie żyli etniczni Rosjanie, była coraz bardziej niepożądana.

¹ Szerzej zob.: K. Pietrasik, *Uchodźcy czeczeńscy w Polsce w latach 1994–2000*, Warszawa 2020, s. 77–78.

W drugim rozdziale, *Territory, War and Nation-Building in the South Caucasus*, skupiono się na okresie przed i po II wojnie światowej. Goff nadmieniła: „II wojna światowa przyniosła ogromne zniszczenia Związkowi Radzieckiemu, ale dała też nowe możliwości przebudowy granic kraju i poszerzenia jego zasięgu geopolitycznego” (s. 61). Świadczyć może o tym fakt, iż pod koniec obecności wojsk III Rzeszy w Związku Radzieckim oraz po wycofaniu się ich, dokonano masowych deportacji narodów kaukaskich. Doszło również do zmian geopolitycznych, lecz nie z powodu „wchłonięcia” nowych obszarów, ale narzucenia swoich koncepcji politycznych oraz stworzenia nowych elit politycznych, jak to miało miejsce chociażby w Albanii, Czechosłowacji, Niemieckiej Republice Demokratycznej lub Polsce. Doszło także do likwidacji niektórych republik kaukaskich. Głównie chodzi o Czeczeno-Inguską ASRR, którą rozparcelowano między sąsiednie republiki radzieckie.

W tej części pracy, co warto podkreślić, sporo miejsca poświęcono nie tylko wyżej wspomnianym zmianom geopolitycznym, ale także roli, jaką odgrywał Iran w trakcie II wojny światowej i po jej zakończeniu. W tej kwestii słusznie zauważono, iż Politbiuro nalegało, aby władze Azerbejdżańskiej SRR zachęciły do zrozumienia radzieckiej myśli politycznej i przejścia na stronę państwa radzieckiego w kontekście rywalizacji o wpływy wśród mniejszości kaukaskich zamieszkałych Kaukaz, a szczególnie Azerbejdżańską SRR. Chodzi tutaj o takie mniejszości, jak Kurdowie czy inne ludy tureckie. Nalegano, aby wzniecić bunt przeciwko Iranowi w takich miastach, jak: Gilan, Mazandaran, Gorgan, Chorasán, bądź też w azerbejdżańskiej części Iranu. Autorka pracy zgodziła się z tezą głoszoną przez Fernande Raine i Natalię Jegorową, iż Stalin „zaktywizował” azerskie i kurdyjskie ruchy narodowyzwolenicze w Iranie, w celu uzyskania ważnych koncesji na ropę i stworzenia tam proradzieckiego *Madżlisu* (zgromadzenia narodowego) (s. 63). Na uwagę zasługuje fakt, iż wspomniano o losie deportowanych przez Stalina Polaków, a także Polonii polskiej, która była wówczas obecna w Iranie.

W dalszej części drugiego rozdziału, zatytułowanej *Interlude: After Stalin: Reform and Revenge*, ukazano historię, a raczej próbę rewanzu za politykę Stalina, która była nie do zaakceptowania przez mniejszości narodowe zamieszkujące Kaukaz. Goff posiłkowała się słowami Jeleny Zubkowej: „Rok 1953 był początkiem sowieckiego Nowego Ładu, ponieważ poststalinowskie kierownictwo w Moskwie zrozumiało, że należy zająć się narodowymi urazami i nierównowagą, aby zachować ZSRR” (s. 96). Trudno się nie zgodzić z tym stwierdzeniem. Jak pokazały bowiem kolejne lata, doszło do rehabilitacji narodów deportowanych

oraz represjonowanych przez Stalina. Umożliwiono im powrót do ojczystych ziem, które pozostawiły na Kaukazie, a także przywrócono im pewne prawa do kultywowania swojej tradycji, kultury i historii, a także posługiwania się językiem ojczystym, chociaż nadal urzędowym był rosyjski.

W kolejnym rozdziale, *Defining the Azerbaijan Soviet Socialist Republic*, Goff zauważyła: „W praktyce wojennej tkwiła dwoistość rozumowania. Równoczesne promowanie tożsamości radzieckiej i republikańskiej, więc poparcie dla imperatywów z czasów wojny w dużej mierze służyło temu celowi, ale także generowało szereg niezamierzonych skutków ubocznych. W wielu republikach doświadczenia wojenne wzmocniły lokalnych przywódców i ośmieliły partykularyzm narodowy” (s. 106). Stwierdzenie to jak najbardziej jest uzasadnione. Jako przykład przywódców, którzy stali się prominentami po śmierci Stalina, należy wymienić Azera Imama Mustafajewa i Uzbeka Nuritdina Muchitdinowa, przywódców Azerskiej i Uzbeckiej SRR w drugiej połowie lat 50. Ich sylwetki na płaszczyźnie politycznej i religijnej szczegółowo przedstawiono w książce.

Czwarty rozdział, pod tytułem *Scholars, Politicians and the Production of Soviet Assimilation Narratives*, poświęcono *stricte* Tałyszom. Skupiono się na ukazaniu ich losów, począwszy od 1939 roku. Należy podkreślić, i to zostało wspomniane, że w spisie ludności datowanym na 1939 r. potraktowano owych Tałyszów jako mniejszość nieradziecką, tym samym zostali wykreśleni z kategoryzacji radzieckiego spisu powszechnego. Dopiero mogli być ujęci w spisie ludności przeprowadzonym od roku 1959, jako mniejszość będąca obywatelami ZSRR. W kontekście spisów ludności, które były przeprowadzane od 1939 r. do 1959 r., przywołano ponownie los deportowanych narodów kaukaskich i innych. Wyszczególniono obok Czeczenów i Inguszy także Niemców, Irańczyków czy Turków meschatyńskich (s. 146).

W ostatnim rozdziale omawianej pracy, *Minority Activism and Citizenship*, poświęcono sporo uwagi aspektom rehabilitacji narodów deportowanych. Głównie chodzi o Tatarów krymskich i Turków meschatyńskich. Przywołano historię z roku 1967, w którym rozpoczęły się masowe protesty tej pierwszej narodowości. Tatarzy chcieli powrócić do swoich domów, które *de facto* były już zamieszkałe przez inne rodziny. Zwlekanie tak długo z rehabilitacją obu mniejszości, zdaniem niektórych radzieckich polityków, było wstydem, gdyż wcześniej zezwolono na powroty do swoich ojczystych ziem narodom kaukaskim: Bałkarcom, Kabardyńcom, Inguszom i Czeczenom. Jak przypomniano, powrót Tatarów krymskich i Turków meschatyńskich do ziem ojczys-

tych był możliwy dopiero w latach 80. XX wieku za Michaiła Gorbaczowa. Goff nadmienila, iż okres przełomu lat 80. i 90. XX wieku to „oddolna mobilizacja i narodowa rywalizacja w Związku Radzieckim. Ogromny szereg ruchów od Azerbejdżanu po Łotwę i poza nią obejmował elastyczność odwilży, aby zaradzić zarówno naruszeniom praw narodowych, jak i korzystania z zastraszania, jako narzędzia kontroli społecznej. Polityczna destalinizacja i odwilż wpłynęły na sposób, w jaki elity i zwykli obywatele radzieccy konceptualizowali swoje prawa, wyrażali żądania i współpracowali z państwem” (s. 180). Jak pokazały bunty i niepokoje społeczne, które inicjowali etniczni Rosjanie, a także mniejszości narodowe zamieszkujące nie tylko Kaukaz, ale i inne regiony ZSRR, państwo to było w fazie „rozkładu” i ogromnych problemów na tle narodowościowym, które były tłumione przez wiele dekad ze strony władz radzieckich od czasu Lenina po przedostatniego przywódcę ZSRR Czernienkę.

W *Conclusion* autorka wskazała, iż w roku 2011 zainicjowano w Azerbejdżanie Pierwsze Światowe Forum Dialogu Międzykulturowego. Przed zgromadzeniem międzynarodowym prezydent Azerbejdżanu İlham Alijew pochwalił swój kraj jako wzór tolerancji i zapewniał, że każdy żyje tam jak w jednej rodzinie. Autorka podała przykłady z przeszłości pokazujące, iż Azerbejdżan nie do końca może być uważany za tolerancyjny. Słusznie przytoczono wydarzenia z końca lat 80. i początku lat 90., kiedy to kilka wspólnot mniejszościowych zachowało autonomię lub pojawiły się ruchy separatystyczne. Ormiańscy nacjonaliści walczą o oddzielenie Górnego Karabachu od Azerbejdżanu, ruch Sadval rozprzestrzenił się wśród Lezginów w Dagestanie, Azerowie dążą do terytorialnego zjednoczenia swojej społeczności, Kurdowie ponowili swoje apele o autonomię, a Tałyszowie na południu eksperymentowali krótkotrwale z Tałysko-Mugańską Republiką Autonomiczną latem 1993 roku. Krista A. Goff twierdzi, iż Azerbejdżan „odziedziczył” konflikty narodowościowe po Związku Radzieckim, a zwłaszcza po Azerbejdżańskiej SRR.

Na uwagę zasługuje fakt, iż jest to publikacja poświęcona mniejszościom narodowym na Kaukazie, z naciskiem na Azerbejdżańską SRR, które nie są tak popularne, jak np. Czecczeni, Ingusze lub Awarowie. Dzięki tej monografii sporo można dowiedzieć się o historii, tradycji i tragicznych losach takich narodów, jak Tałyszowie czy Ingilojcy. Należy mieć nadzieję, iż książka ta doczeka się polskiego tłumaczenia i będzie mieć ogromny wkład merytoryczny dla polskiej literatury przedmiotu. Tym samym będzie poczytna nie tylko w kręgach akademickich,

szczególnie przez naukowców i ekspertów zajmujących się ZSRR i obszarem postradzieckim, ale także zainteresuje studentów takich kierunków, jak politologia, stosunki międzynarodowe czy studia wschodnioeuropejskie. Również należy mieć nadzieję, iż publikacja ta stanie się ciekawym źródłem wiedzy dla osób, które interesują się historią ZSRR/Rosji czy też kwestiami dotyczącymi Kaukazu lub Azerbejdżanu.

Bibliografia

Pietrasik K., *Uchodźcy czecheńscy w Polsce w latach 1994–2000*, Warszawa 2020.